

O. FRANCISZEK MAŁACZYŃSKI OSB

ROZWÓJ OBRZĘDÓW ZWIĄZANYCH Z GROBEM PAŃSKIM

Od pierwszych wieków chrześcijaństwa w Polsce wprowadzono¹ zwyczaj wznoszenia w ostatnich dniach Wielkiego Tygodnia tak zwanego Grobu Pańskiego. Po liturgii Wielkiego Piątku składano w nim krzyż, a w późniejszych wiekach także Eucharystię i przechowywano tam aż do nocy Zmartwychwstania. Nazwa święta „Wielkanoc” świadczy, że nasi przodkowie od początku chrześcijaństwa w kraju dobrze zrozumieli znaczenie nocy paschalnej i całego święta. Lud polski obchodził i obecnie obchodzi Święte Triduum w jego pierwotnym i autentycznym znaczeniu, jako Święte Triduum Męki, Pogrzebu i Zmartwychwstania Chrystusa².

Początku obrzędów związanych z Grobem Pańskim należy szukać w liturgiach, które powstały w pobliżu prawdziwego grobu Zbawiciela. Z kościołów wschodnich obrzędy te przeszły do kościoła zachodniego. Wszystkie elementy obrzędów Złożenia krzyża w grobie i Podniesienia krzyża, które występują w obrządkach wschodnich później pojawiają się w obrządkach łańskich, zwłaszcza na tych obszarach, które doznały wpływów wschodnich³.

JEROZOLIMSKA LITURGIA ZWIĄZANA Z GROBEM PAŃSKIM

Opis Jerozolimskiej liturgii z końca IV wieku dała w swoim dzienniku z pielgrzymki do ziemi świętej Egeria⁴. Według jej relacji główne nabożeństwo Wielkiego Piątku Męki Pańskiej rozpoczyna się około godziny drugiej po południu od adoracji relikwii Krzyża świętego.

¹ Por. LThK, t. 8, s. 583n.; Encyklopedia Katolicka KUL, t. 2, sz. 882–884.

² S. Augustinus, Ep. 55, 24. CSEL 34/2, s. 195.

³ S. Corbin, *La deposition liturgique du Christ au Vendredi Saint*, Paris–Lisbonne, 1960.

⁴ Éthérie, *Journal de Voyage, texte latin, introduction et traduction de Hélène Pétré*, Sources chrétiennes, Paris 1948. Tekst polski: Egeria, *Pielgrzymka do miejsc świętych*. Przeł. P. Iwaszkiewicz, Kraków 1996. W książce: *Do ziemi świętej...*

„Wtedy ustawia się katedrę biskupa na Golgocie, za krzyżem, gdzie teraz stoi. Biskup zasiada na katedrze i ustawia się przed nim stół nakryty lnianą tkaniną. Diakoni stają dookoła. Przynoszą srebrną, pozłacaną skrzynkę, w której jest święte drzewo Krzyża, otwierają skrzynkę i kładą na nim tak drzewo jak i tabliczkę.

Kiedy już położą je na stole, biskup siedząc bierze w ręce oba końce świętego drzewa, diakoni zaś, którzy stoją wokół, pilnują. Pilnuje się tak dlatego, że zgodnie ze zwyczajem każdy z całego ludu, wierny czy katechumen, podchodząc nachyla się nad stołem, całuje drzewo święte i odchodzi. A ponieważ kiedyś, jak mówią, ktoś odgryzł i skradł kawałek ze świętego drzewa, teraz diakoni, którzy stoją wokół, pilnują, aby ktoś z podchodzących nie ośmielił się znowu tak uczynić.

Tak więc przechodzi cały lud. Wszyscy jeden po drugim pochylają się i najpierw czołem, potem oczyma dotykają Krzyża oraz tabliczki, a pocałowawszy Krzyż odchodzą, nikt jednak nie dotyka go rękoma”.

Następnie przed Krzyżem od godziny szóstej a do godziny dziewiątej odprawia się liturgię słowa.

„Gdy nadchodzi godzina dziewiąta czyta się ustęp z Ewangelii Jana, jak Pan oddał ducha. Po jego odczytaniu jest modlitwa i następuje rozesłanie. Kiedy zatem nastąpi rozesłanie sprzed Krzyża, zaraz wszyscy schodzą się w większym kościele, w *Martyrium*, a gdy się zejdą od końca godziny dziewiątej aż do wieczora odbywa się tam to, co zwykle przez cały tydzień. Gdy i tu nastąpi rozesłanie, udają się z *Martyrium* do *Anastasis*. Przybywszy tam odczytują z Ewangelii owo miejsce, jak Józef prosi Piłata o ciało Pana i składa je w nowym grobie. Po odczytaniu tego miejsca następuje modlitwa, a po niej błogosławieństwo katechumenów oraz wiernych i następuje odesłanie.

Tego dnia nie wzywa się do czuwania w *Anastasis*, ponieważ wiadomo, że lud jest zmęczony, jednak jest w zwyczaju, iż mimo to się czuwa. Ci z ludu, którzy chcą, a przynajmniej mogą, zostają tam do rana, ci którzy nie mogą, nie czuwają. Czuwają też silniejsi lub młodszy duchowni. Przez całą noc aż do rana odmawia się hymny i antyfony. Czuwa tu wielki tłum, jedni do wieczora, inni do północy, jak kto może”⁵.

W następną noc, po Wigilii Paschalnej połączonej z chrztem katechumenów i po Mszy Wigilii Paschalnej, odbywa się procesja do Grobu Zbawiciela, gdzie odprawia się drugą Mszę świętą na pamiątkę Zmartwychwstania.

„Po zakończeniu czuwania w większym kościele, zaraz wszyscy z hymnami udają się do *Anastasis* i tam znów zostaje odczytane z Ewangelii owo miejsce o Zmartwychwstaniu. Potem następuje modlitwa i znowu biskup odprawia Mszę. Wszystko to odbywa się jednak prędko, by ludu dłużej nie zatrzymywać i zaraz potem zostaje on odesłany”⁶.

⁵ Egeria, rozdział 37.

⁶ Egeria, rozdział 38.

Z relacji Egerii wynika, że w Jerozolimie przy końcu wieku IV obchodzono pamiątkę pogrzebu Chrystusa, Jego spoczynku w grobie i zmartwychwstania. Dalszy rozwój tych obrzędów dokonał się poza Jerozolimą. Zrabowanie relikwii św. Krzyża przez Persów w roku 614 położyło kres adoracji relikwii świętego Krzyża w Wielki Piątek i procesji, która następowała po adoracji⁷.

W Jerozolimie nie odprawiano Złożenia Krzyża w grobie, ponieważ przedmiotem kultu były autentyczne relikwie Męki Pańskiej, a przede wszystkim relikwia Krzyża Świętego.

TRIDUUM PASCHALNE W OBRZĄDKU SYRYJSKIM

W obrządkach wschodnich, które kontynuowały tradycje jerozolimskie, rozwinęły się obrzędy przypominające pogrzeb Chrystusa i Jego Zmartwychwstanie. Według A. Raesa najdawniejszym przedmiotem Złożenia do grobu był zwykły krzyż, który symbolicznie grzebano w Wielki Piątek, a w nocy paschalnej podnoszono z grobu. Według tego autora, który jest wybitnym znawcą liturgii wschodniej, pierwotną formę Złożenia i Podniesienia krzyża najlepiej przechowały obrządki syryjski i melchicki⁸.

Według przepisów syryjskich w Wielki Piątek Męki Pańskiej przed początkiem Seksty przygotowywano na stopniach przed zamkniętą bramą królewską sanktuarium, przenośny ołtarz przedstawiający górę Kalwarię. Biskup, albo inny celebrans, poprzedzany przez duchowieństwo, niósł na swoich ramionach wielki krzyż z tzw. „diakonikon” na tę symboliczną Kalwarię i ustawiał między dwoma świecznikami.

Przed krzyżem odprawia się Sekstę i Nonę, a po nich odbywa się bardzo długa adoracja krzyża. Po skończeniu adoracji, krzyż obmywa się wodą różaną i przenosi się na inne miejsce kościoła, które się nazywa „Skalą namaszczenia”. Tam krzyż obłożony wonnościami owija się białym całunem. Całun podtrzymuje stuła barwy fioletowej, którą krzyżuje się na piersiach i na plecach Ukrzyżowanego. Tak owinięty krzyż biskup składa na feretronie, który czterej kapłani w uroczystej procesji odnoszą do grobu. Biskup idzie przed feretronem i nieustannie okadza krzyż.

Gdy procesja przechodzi przez kościół wierni dotykają feretronu, a następnie swoich ust, oczu i czoła. Grób jest przygotowany pod głównym ołtarzem w formie kosztownego sarkofagu. Sam biskup składa w tym sarkofagu krzyż, zamyka sarkofag pokrywą i nakłada trzy pieczęci woskowe. Następnie sarkofag otacza się lampami i kadzielnicami, które płoną aż do Podniesienia krzyża⁹.

⁷ I. H. Dalmais, *Une relique de l'antique liturgie de Jerusalem. L'Office de l'Ensevelissement du Christ au soir du VendrediSaint*, „L'Orient Syrien” 6:1961, s. 441 n.

⁸ A. Raes, *La paix pascale dans le rite chaldeen*, „L'Orient Syrien” 6:1961, s. 67–80.

⁹ G. Khouri-Sarkis, *La semaine sainte dans l'Eglise syrienne*.

TRIDUUM PASCHALNE W OBRZĄDKU MARONICKIM

Bardzo podobne są obrzędy adoracji i Złożenia krzyża w obrzędku maronickim, grobu nie urządza się jednak pod wielkim ołtarzem, lecz w nawie kościoła. Warto zauważyć, że w tekstach maronickiej adoracji krzyża wielokrotnie wysławia się kapłańską godność Zbawiciela.

W tak zwanej Przedmowie kapłan śpiewa:

„Chwałę, dziękczynienie, kult cześć i uwielbienie starajmy się wnieść do tego Najwyższego Kapłana, który siebie samego, świętego złożył w ofierze, aby uzyskać przebaczenie naszych grzechów”.

Modlitwa o przyjęcie kadzidła zaczyna się od następujących słów:

„Najwyższy kapłan i kadzidło prześlągnięcia, który siebie samego ofiarował jako kapłan na drzewie za winowajców i wyniszczył siebie samego przed swoim Ojcem za grzeszników”.

W Responsorium, w którym wzywa się sprawiedliwych Starego Przymierza, między innymi wezwaniami znajdują się także następujące:

„Powstań kapłanie Melchizedechu, który nie złożyłeś na ołtarzu własnego ciała. Przyjdź i zobacz dzisiaj Syna, który jako swoje misteria dał chleb i wino. Powstań Jefte, który złożyłeś w ofierze swoją jedyną córkę, zobacz Syna, który samego siebie złożył w ofierze na szczycie Kalwarii. Powstań Samuele, synu kapłanów i zobacz Pana kapłanów, bo dzisiaj zgromadzili się przeciw Niemu kapłani i ukrzyżowali Go między złoczyńcami”.

Śpiewy towarzyszące adoracji kończą się doksologią, w której powtórnie wspomina się kapłańską godność Chrystusa:

„Chwała Tobie Najwyższy Kapłanie, który chciałeś stać się człowiekiem, chwała i uwielbienie Twojemu Ojcu, cześć Duchowi Świętemu”¹⁰.

Według A. Raesa w obrzędku melchickim najlepiej zachowała się pierwotna wschodnia forma Podniesienia krzyża. W noc paschalną, po Wigilii i pierwszej części Mszy procesja udaje się do grobu, który celebrans okadza, a następnie śpiewa: „Chryste, który zmartwychwstałeś, zmiłuj się nad nami”. Diakon otwiera grób, wyjmuje krzyż i zawiesza na nim białą tkaninę. Następnie uroczysta procesja do sanktuarium. Sam celebrans niesie krzyż, a lud śpiewa psalmy i hymny, często powtarzając antyfonę: „Chrystus zmartwychwstał”. Gdy procesja się skończy, celebrans błogosławi krzyżem cztery

¹⁰ S. Borgia, *De Cruce Vaticana ex dono Justini Augusti. Appendix: Ritus salutatio-nis Crucis in Ecclesia Antiochena Syrorum servatus*, Romae 1759.

strony świata i rozpoczyna się adoracja krzyża. W czasie śpiewu „Radujcie się ludy, radujcie”, wszyscy podchodzą do krzyża i całują go, następnie krzyż umieszcza się na ołtarzu i dalej odprawia się Mszę św.¹¹ W wielu kościołach adoracja krzyża odbywa się po Mszy i wierni, którzy jej dokonali zaraz wracają do domów¹².

TRIDUUM PASCHALNE W OBRZĄDKU BIZANTYJSKIM

W liturgii bizantyjskiej również obchodzi się złożenie Chrystusa do grobu. Po Nieszporach W. Piątku Męki Pańskiej śpiewa się „apolytikon” opowiadający o zdjęciu ciała Chrystusa z krzyża i o pogrzebaniu Go w grobie Józefa z Arymatei.

Następuje procesja, podczas której główny celebrans niesie księgę Ewangelii, a koncelebransi niosą „epitaphion”, to jest całun, na którym jest wymalowany wizerunek martwego Chrystusa. Procesja zmierza do przygotowanego grobu, tam umieszcza się całun i Ewangeliarz, okadza się je i skrapia wodą różaną, następnie grób otacza się kwiatami. Wierni podchodzą do grobu i składają pokłon przed całunem. W następującą noc odbywa się żałobna Wigilia, w czasie której śpiewa się Psalm 119/118 charakterystyczny dla wschodniej liturgii za zmarłych. Po poszczególnych wersetach tego psalmu wplata się krótką strofę lamentacji. W czytaniach wysławia się jednak misterium paschalne, zapowiada się bliskie zmartwychwstanie.

Po przeniesieniu starożytnej Wigilii chrzcielnej z nocy paschalnej na rano Wielkiej Soboty, wieczorem odprawiano drugą Wigilię, a po jej skończeniu procesjonalnie zanoszono całun do wielkiego ołtarza i tam pozostawał on aż do Pięćdziesiątnicy.

Obecnie to oficjum zostało zastąpione przez Jutrznę Zmartwychwstania.

Teksty obrzędów Złożenia w grobie i Podniesienia krzyża w innych obrządkach wschodnich pochodzą z późniejszych czasów i nierzadko noszą ślady wpływów zachodnich¹³.

GRÓB PAŃSKI W KOŚCIELE ZACHODNIM

Pod wpływem obrzędów wschodnich wiele krajów Europy wprowadziło zwyczaj wznoszenia Grobu Pańskiego i obrzędy Złożenia w grobie i Podniesienia krzyża a później także Eucharystii. Z czasem zaniechano składania

¹¹ A. Raes, *La paix pascale...*, s. 76 n.

¹² Informacja O. Jana Tabet O.L.M.

¹³ I. H. Dalmais, *Le Triduum Sacrum dans la liturgie byzantine*, „LMD” 41:1955, s. 118 n.

krzyża, a w grobie Pańskim umieszczano Najświętszy Sakrament w monstrancji przesłoniętej welonem. Zamiast obrzędu Podniesienia krzyża wprowadzono wspaniałą procesję rezurekcyjną. Wierni bardzo gorliwie nawiedzali Grób Pański i uczestniczyli w procesji rezurekcyjnej. W ten sposób przeżywali Święte Triduum Śmierci, Pogrzebu i Zmartwychwstania Chrystusa.